UDK 821.163.41.09-31 Басара С.

Originalni naučni rad

Jasmina M. AHMETAGIĆ*

Institut za srpsku kulturu – Priština, Leposavić

PARANOIDNI NARATIV SVETISLAVA BASARE: *FAMA O BIKIKLISTIMA***

Apstrakt: Uvodeći u srpsku književnost paranoidnu naraciju, Basarina *Fama o biciklistima* korespondira američkoj postmodernoj fikciji, ali i na drugi način ostvaruje jedinstven položaj u srpskoj književnosti. O antropološkoj slici savremenosti Basara progovora paranoidnom naracijom postmodernistički strukturirane priče. Ipak, služeći se tematsko-stilskim obeležjima postmodernizma, *Fama* kroz konspiracionu fantaziju razvija *veliku naraciju* o gubitku teološkog poretka sveta: u romanu se razotkriva da je univerzum opsednut konspiracijom upravo stoga što je apsolutna istina iz njega prognana. U tekstu se sagledava priroda narativa koja je obeležila Basarin rani roman, njegova funkcija i semantika.

Ključne reči: Svetislav Basara, *Fama o biciklistima*, postmodernizam, paranoja, paranoidni narativ, interpretacija, ontološka poetika, destabilizovan subjekat, doba sumnje.

„Paranoia is an inescapable interpretative doubling of presence.“

Leo Bersani

Fama o biciklistima (1987) Svetislava Basare i danas, nakon više decenija čitanja postmodernih književnih ostvarenja poetički usmerenih na uzdrmanje tematsko-stilskih književnih konvencija modernizma, narušava čitalački horizont očekivanja. Ovo metaprozno delo, koje se poigrava kategorijama autorstva, vremena i prostora, te mešanjem fikcije i faktografije, smatra se paradigmom postmodernog romana i jednim od najboljih izdanaka postmodernizma u srpskoj književnosti, iako se povremeno ukazuje na njegovu ambivalentnost koja izlazi iz postmodernističkih okvira: u *Fami o biciklistima* postoji velika

* viši naučni saradnik, ahjasmina@yahoo.com

** Rad je napisan u okviru projekta *Materijalna i duhovna kultura Kosova i Metohije* (ev. br. 178028), koji je odobrilo i finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

napetost između formalnih, žanrovsko-stilskih obeležja i duhovnosti za koju svojim sadržajem pledira. U tom je smislu Basarin roman jedinstven ne samo u srpskoj književnosti.

Ovde želimo da ukažemo na jedno, dosad neelaborirano, a po našem mišljenju ključno svojstvo za relevantnost Basarinog ranog romana, koji danas ima status klasika. Basarin roman je proročki, kako i sam pisac govori u predgovoru jubilarnom izdanju „Posle dvadeset godina“, ali ne samo zato što kroz motiv velike ludnice od 20 miliona stanovnika aludira na Jugoslaviju, čiji raspad tada tek predstoji, već najpre zbog pogleda na epohu u kojoj nastaje, u kojoj su u neposrednoj vezi ontološko tanjenje subjekta (kao velika tema romana i postmodernizma uopšte) i pogled na svet: paranoidni doživljaj stvarnosti.¹ Basara ne samo da stavlja u fokus destabilizovani subjekat, u duhu postmodernizma, već epohu proglašava dobom sumnje u kome narastaju konspirativni narativi: sumnja je sveopšti i totalizujući antropološki odgovor na krucijalna pitanja doba i izraz je logičkog, racionalnog, (pseudo)naučnog pogleda na svet koji je prognao Boga. „Jer Fama i jeste roman o ljudskim promašajima i frustracijama na poslu uzaludnog nastojanja da se zaboravi Bog i da se izbegne smrt“ (Basara 2007: 8).

Sa *Famom o biciklistima* Basara je u strukturalno središte svoje proze, u kome važan prostor ima interpretacija istorije, postavio paranoidni narativ, koji će u njegovom opusu ostati prepoznatljiv, iako menjan na različite načine, i nikada više tako dosledno prisutan: naime, paranoja je važan motiv Basarine proze, ali njeno strukturalno prisustvo, na način na koji je ostvareno u *Fami*, javiće se još samo u *Uspunu i padu Parkinsonove bolesti* (2006).

O paranoji ovde ne govorimo kao o duševnoj bolesti, u kom bismo se slučaju fokusirali na simptomatologiju (u najobuhvatnijem smislu „sve forme deluzija² i halucinacija [...] u vezi sa gonjenjem, grandioznošću, erotomanijom, hipohondrijom, ljubomorom ili parničenjem“ – Kantor 2004: XV), već o narativnom procesu koji „posreduje postmodernu koncepciju istorije“ (O'Donnell 2000: 15). *Fama o biciklistima*, kao paradigmatičan postmoderni roman, posredstvom destruiranja *velikih naracija*³ (ideologija, totalizujućih sistema svake vrste), ipak postavlja u svoje središte, kroz konspiracionu fantaziju, *veliku naraciju* o gubitku teološkog poretka sveta.

1 U tom je smislu ovaj roman mnogo bliži američkoj fikciji kakva se razvija nakon Drugog svetskog rata (v. Farrell 2006) i posebno u hladnoratovskoj atmosferi sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka. Veza *Fame o biciklistima* i Pinčionove *Objave broja 49* odavno je primećena, a kada je reč o paranoidnoj naraciji, očigledna je srodnost sa Pinčionovim romanom *Gravity Rainbow* (Duga gravitacije). Sigurno da je takve uvide odložila činjenica da ovaj roman, guste i teško prohodne narativne strukture, još nije preveden kod nas.

2 Lažna i nepromenljiva uverenja, koja su izvan pojedinčevog „obrazovnog, kulturnog i društvenog bekgrunda“, a u koja veruje sa izvanrednom ubeđenošću i sigurnošću (Sims 1989: 82).

3 Prema Liotaru, postmodernizam je okarakterisan nepoverenjem u *velike naracije* modernizma, te promenom u razumevanju funkcije umetnosti (v. Liotar 1988).

U predgovoru jubilarnom izdanju *Fame o biciklistima* (2007), Basara ističe da je njegov roman svojevrsan odgovor na bujanje narativa o konspiraciji osamdesetih godina, a da je u „kratkotrajnoj iluminaciji“ shvatio da se „o najozbiljnijim stvarima može pisati samo na krajnje neozbiljan način“ (Basara 2007: 8). Odgovarajući, dakle, na narative koji pokazuju, kako kaže njegov junak Vitold Kowalski, „da se u svaku glupost može ugurati logički sistem“ (Basara 2007: 291),⁴ pisac čini suprotno: o nečemu što je epohalno važno (antropološka slika savremenosti) progovora paranoidnom naracijom postmodernistički strukturirane priče.

Fama o biciklistima, nasuprot epistemologiji postmodernog romana, ne odriče apsolutnu istinu; naprotiv, ona razotkriva da je univerzum opsednut konspiracijom upravo stoga što je apsolutna istina iz njega prognana. Basarina *Fama* je u času nastanka predstavljala novu formu fikcije, ali i danas ona ima unikatan položaj: u postmodernom otklonu od mimeze stvarnosti, sva u destruiranju priče, ona u isti mah podražava opsesivnu interpretativnu aktivnost kojom čovek našega doba ojačava vlastito osećanje identiteta u svetu osuđenom na stihiju, fragmentarnost i nedovršenost. Paranoidna naracija se tako u *Fami* pojavljuje kao univerzalni antropološki odgovor na diskontinuitet postojanja i osećanje lične ispražnjenosti. Na mestu duhovne zaokupljenosti, a time i istinskog odnosa sa sobom i drugim, našla se, kao obeležje epohe, paranoidna naracija. Čovek je zarobljen u, koliko brojnim toliko i efemernim, interpretativnim mogućnostima.

Roman ima formu zbornika radova o tajnom društvu/sekti Evandeoskih biciklista Ružinog krsta. Autori svih tekstova posrednici su u prenošenju tajne, kao njeni posvećenici, protivnici ili oni koji su na neki način bili u dodiru sa sektom. Čitalac je usmeren na to da objedini sve tragove koje nalazi u tom šarolikom zborniku personalnih narativa, sastavljenom od pisama, proglašenja, pesama, dokumenata, ideograma, fotografija, i kompletira konačan odgovor na pitanje koje mu je sugerisano na samom početku romana: ko su bili Evandeoski biciklisti i u čemu je smisao njihove aktivnosti. Da li su biciklisti jeretici koji imaju ugovor sa đavolom, ili su pak oličenje autentične duhovnosti, pitanje je koje pred čitaoca postavlja već tekst majordoma Grosmana „Povest o đavolskim dokolicama“. Inkvizitor Rober od Prevoa se tu pojavljuje kao prvi tumač kome je sve jasno, a zbog žestine njegovih uverenja začetnici sekte završavaju na lomači. Traganje za istinom funkcioniše kao motivacija čitanja romana, ali se to traganje konstantno obeshrabruje problematičnim, kontradiktornim, fantastičnim i apsurdnim

4 Iskaz je sadržan u Vitoldovom pismu sinu, Jozefu Kowalskom, i ima u romanu poetički karakter: otac na sledeći način objašnjava razbijanje satova koje je preduzimao sa prijateljem: „Da zaustavimo vreme? Ne, nismo bili toliko glupi. Hteli smo da pokažemo da se u svaku glupost može ugraditi logički sistem, da svaka glupost povlači sobom ogroman teret karme, koji na kraju rezultira oslobođenjem“ (Basara 2007: 290–291).

podacima: strukturom romana Basara je usmerio čitaočev napor ka pronicanju u objedinjujuće značenje koje se nalazi u dubini različitih verzija priče o biciklistima. Međutim, u znanju se ne odmiče, samo u umnožavanju verzija istine. Evanđeoski biciklisti su možda, kako se tvrdi u jednoj fusnoti, „sportsko-ezoterično udruženje prefinjenih i dokonih intelektualaca“ ili tek „reklamni trik jedne fabrike bicikala“ (Basara 2007: 231): istovremenim građenjem i raslojavanjem priče o biciklistima poistovećuju se interpretacija i stvarnost. Basarin roman je načinjen od niza interpretacija u kojima pojedini biciklisti osvetljavaju delovanje sekte, ili to čine njihovi pokrovitelji (kako bismo mogli nazvati Karla Ružnog), odnosno protivnici (Herbert Majer, majordom Grosman); za smislom se stalno traga iza očiglednog, a paronaja, kako ju je definisao Pinčon u svojoj *Dugi gravitacije*, i nije ništa drugo do „refleks traženja drugog poretka iza vidljivog“ (Bersani 1990: 181). Paranoičari „konstruišu svoj paralelni univerzum aktom preterane interpretacije“ (Trotter 2001: 27), a upravo je od preterane interpretacije sačinjen romaneskni svet *Fame*.

Čitaočeva pažnja je prenapregnuta: on nastoji da razume kauzalnu vezu između niza podataka i da formira vlastito objašnjenje. Naracija romana usmerava čitaočevu pažnju ka otkrivanju tajne, da bi u isti mah drugi njegov narativni impuls poricao postojanje tajne, svodeći sve na mistifikaciju. *Fama* je masom detalja projektovana za ponovljena, pa i opsesivna čitanja: čitalac će se više puta vraćati unazad kroz tekst, sumnjući u vlastitu posvećenost kada se suoči sa kontradiktornim podacima o biciklistima, ili u nastojanju da upamti detalje za koje veruje da će mu pomoći u otkrivanju istine o prirodi njihove aktivnosti. Postmoderna fikcija „opsesivno pre naglašava proces interpretacije“ (Bran 1999: 44), a u Basarinom romanu su „mogućnosti za interpretaciju interpretiranog neograničene“ (Davis 2005: 14). Stoga je *Fama* pre svega roman o interpretativnom naporu, odnosno „interpretativnoj anksioznosti“ (Bersani 1990: 179): svaki čitaočev zaključak tek je kratkotrajni predah pred nužnošću novog tumačenja, u kome će na nov način reorganizovati stečena saznanja. Epoha je, kako pokazuje Basara, obeležena prekomernom interpretacijom, prevlašću teorijskog mišljenja, ali uprkos tome ništa ne može biti ni stabilno ni objašnjeno, jer svaki narativ razotkriva samo vlastite konstrukte. U romanu se parodira i rast nove duhovnosti, i institucionalno hrišćanstvo, i ideološki potencijal filozofsko-religijskog mišljenja. Relikviju Dvotočkaša, njihove glinene tablice, predstavlja „Knjiga Javana sina Nahorovog“, koja ima i naziv, i formu, i status svetog teksta, i podražava metaforično-proročki biblijski ton. Najavom apokalipse i spasenja, ona je nešto poput Jovanovog Otkrivenja. Pa ipak, iz te knjige, koja ostaje mutna i ispražnjena i zbog necelovitosti teksta, malo šta saznajemo o duhovnosti Dvotočkaša. Roman formira čitaočev horizont očekivanja, i neprekidno ga izneverava. *Fama o biciklistima* kao postmoderna fikcija koja poziva da postanemo paranoidni čitaoci, funkcioniše na ontološkom nivou – „opominje da nema ništa ispod površine“

(Bran 1999: 60). Ontološka poetika, za razliku od epistemološke poetike modernizma, koja nagrađuje interpretativni napor, frustrira interpretaciju (McHale 1992: 150).

U romanu u kome se govorenje poistovećuje sa zločinjenjem, a ističu se delotvornosti i rečitosti ćutanja, samo pripovedanje je emanacija volje za moć: sučeljavanje različitih narativa o biciklistima slika je borbe za prigrabljivanje smisla stvarnosti, a u srcu paranoje je „borba za razumevanje/nametanje značenja“ (Bran 1999: 46).

Zaplet Basarinog romana počiva isključivo na interpretaciji – čim se dovrši jedan narativ, on automatski podleže razgradnji i to je sve što se zbiva u tekstu, odnosno u svetu, koji tekst reprezentuje. „Paranoja je vrsta narativne operacije koja artikuliše individualne odnose prema simboličkom poretku. Narativna paranoja po sebi je manija zaplitanja i rasplitanja“ (O'Donnell 2000: 14). *Fama* donosi anatomiju paranoidnog doba, u kome je odgovor na nesigurnost života proliferacija narativa, a njihova paranoidna priroda posledica je problematičnog identiteta savremenog čoveka. U fokusu romana je „odnos između paranoidnih pretpostavki i realnosti“ (O'Donnell 2000: 80), a utisak približavanja istini je iluzoran. Uostalom, ako istine i ima, pokazuje autor kroz svoj zbornik radova, to nije put za njeno nalaženje.

Sam autor se, osim kao priređivač, pojavljuje i kao potpisnik pojedinih tekstova, na primer „Kowalsky: jedna biografija“, ili za smisao koji želimo da istaknemo posebno značajnog „Pisma Branku Kukiću“. Motivacija njegovog pisanja je, kako eksplicira, to što ne veruje u „svrsishodnost govorenja“: jer reči „vladaju nama, a ne mi njima“:

„U ovom, verovatno poslednjem dobu, potpuno je nevažno ko šta čini; računa se samo ono šta ko govori, a ta paradoksalna situacija začeta je prilično davno – još u vreme kada se počelo govoriti o Bogu umesto da se čini ono što Božije zapovesti nalažu“ (Basara 2007: 311–312).

Autor, dakle, i sam, u delovima romana koje potpisuje, insistira upravo na tome da epohom – to da je verovatno poslednja snažno karakteriše njegovu naraciju kao paranoidno-apokaliptičnu – vlada interpretativna magla, kao što insistira na neophodnosti sučeljavanja reči i dela.

Čitalac prati univerzalne iskaze u *Fami*, kako bi iz njihovog jedinstva iščitao tajnu Evangeoskih biciklista. Na primer, kada Karlo Ružni, koji ima povlašćen narativni status, jer su njegovi tekstovi okvirni u romanu, a njegovo kraljevstvo azil za jeretike, pripoveda o svom poslu u krčmi, te kaže da se tada zvao Ladislav, ali da je to uistinu svejedno, on tvrdi: „Zato sam i postao kralj. Da bih se uzdigao iznad prosečnosti“ (Basara 2007: 21). Čitalac pravi mentalnu zabeležku o krucijalnoj povezanosti praznine identiteta i volje za moć, grabeci dalje kroz narativ u nadi da će tom saznanju pridružiti novo, koje će osvetliti pokret biciklista,

njihovu pravu prirodu, ciljeve i svrhu. Formira se pozitivna slika o Evanđeoskoj družini biciklista, a početak Basarinog romana, čini se, obećava priču o borbi dobra i zla. Preokret, međutim, nastupa vrlo brzo i čitalac otkriva nekoherentnost u preraspodeli dobra i zla i razumeva da je paranoidni smisao narativnog impulsa generisan kulturom: narativi se pojavljuju kao već gotove sheme ispunjene apriornim značenjima.

U ime duhovnih ciljeva – širenje evanđeoskih istina, propovedanje skore propasti sveta, Hristov ponovni dolazak, spasenja, uskrснуće Vizantije – Evanđeoski biciklisti ubrzavaju propast sveta i izazivaju istorijske katastrofe. Spasenje kome teže podrazumeva destruktivan doprinos istoriji: „degradacija i degeneracija sveta [...] su neizbežne etape koje prethode Spasiteljevom drugom dolasku i obnovi sveta“ (Basara 2007: 11). Za bicikliste, iz perspektive njihovih znanja o celini događaja, istorijska zbivanja (istorijsko=činjenično=nestvarno) znače drugo od onog što izgleda da znače. Zato aktivno rade na ubistvu Franca Ferdinanda, čime sprečavaju da postane genijalni vladar i upostavi Zapadno rimsko carstvo, a sa njim racionalnost i pad osećajnosti; na dolasku Hitlera na vlast, koji pak formira jedinice za progon biciklista u snu. Međutim, snažno je doveden u pitanje smisao te akcije, jer je u svakom slučaju ishod isti: epohu već obeležava pad osećajnosti i procvat racionalnosti. Susreti Jozefa Kowalskog, važne ličnosti među biciklistima, sa Staljinom (koji je i sam odmetnuti, odnosno na drugu dužnost preraspodeljeni biciklista), praćeni su slutnjom da je tom prilikom predao Staljinu spisak ljudi za likvidaciju, kako bi se sprečilo osnivanje hiljadugodišnjeg carstva. Evanđeoski biciklisti, koji postavljaju kao ključni problem stanje duhova u svetu i odnos prema Bogu, ne razlikuju se, po posledicama svoje aktivnosti, od drugih usrećitelja čovečanstva, koje su u ime ideja proizvodili katastrofe, samo je njihov cilj definisan kao eshatološki, kao apsolutan. Biciklisti pritom, navodno na strani duha, opravdavaju potpuni individualizam i pravo jačeg, a za vlastita postupanja izriču najčudnovatija objašnjenja i opravdanja: „Dva su puta: uništavati druge ili uništavati sebe, a ustrojstvo sveta je takvo da onaj ko neće da uništava druge biva uništen ukoliko nije dovoljno hrabar da uništi sam sebe“ (Basara 2007: 244). Konačno, dospevamo do uvida o potpunoj proizvoljnosti njihovog pogleda na svet: oni pokazuju promenljiv odnos prema Frojdu, i onu istu, paranoidnu logiku koja njima sudi primenjuju u interpretaciji psihoanalize, Ničea i nacista,⁵ a uverenje da će svi biti spaseni smenjuje ono da pakao postoji. Tvrdnjom da u istoriji zlo, da bi se opravdalo, navlači obrazinu dobra, kojom dospevaju na teren apriornog suđenja, biciklisti formatiraju potencijalno paranoidni okvir mišljenja u kome je smisao stvari

5 „Nije nimalo čudno što su svi psihoanalitičari Jevreji; neprestano progonjeni Hristovom smrću, mučeni neobjašnjivom krivicom, koju ne priznaju, uzroke svoje patnje traže u bezazlenim mitovima“ (Basara 2007: 233). „Ničea ima odličnu prođu kod nacista, koji su pederi, a pederi vole sladunjavu i gromopucatelnu retoriku“ (Basara 2007: 307).

uvek suprotan njihovoj pojavnosti. Tumačenje Vitolda Kowalskog da red vožnje stvara zakašnjenja a zakon zločin, rezultira zvučnim zaključkom sumnjive istinitosti, ali nesumnjive paranoidne prirode: „u državama u kojima vožvi stižu tačno po redu vožnje bezakonje je najveće“ (Basara 2007: 271). To je primer paranoidnog stila mišljenja (tzv. *jump to conclusion* – v. Freeman–Freeman 1998: 121), ali Basarine bicikliste odlikuje i šegačenje, sastavljeno od parodiranja, karikiranja i autoironije, čime je dodatno onemogućeno pouzdano zaključivanje o njima.

S druge strane, biciklisti sistematizuju zlo izgradnjom grada na čijim će se ulicama povesti konačna borba dobra i zla, rade na uspostavljanju prostora koji je duhovna projekcija pojedinaca i izlasku iz vremena u vanvremenost i svi su nosioci svesti o nužnosti drugačijih pravila u odnosu na pravila sveta („Svako ko se prilagođava pravilima tog sveta krši Božije zakone“ – Basara 2007: 272) i upućuju poziv na okretanje od sveta i društvene mere stvari. Svi su u otporu mejnstrimu, veliki kritičari društvenih institucija i morala. Nisu slučajno ključne knjige iz kojih nastaje *Fama* („Povest o mom kraljevstvu“, „Rukopis kapetana Kvinsdejla“) nađene u provincijskoj biblioteci. Provincijske biblioteke stavljene su ovde nasuprot nacionalnim ili univerzitetskim kao nešto jeretično naspram oveštalog, kao istina naspram klišea. S ruba i margine sistema mogući su pozivi na duhovno buđenje. Istina, uverenje da knjige traže svog čitaoca, kao izraz teleološkog pogleda na svet, problematizuje se (kao i većina drugih) i postaje dokaz paranoidnog univerzuma: „Povest o mom kraljevstvu“ i „Rukopis kapetana Kvinsdejla“ nisu po volji nekakve božanske promisli dospеле u provincijsku biblioteku, kako o tome piše priređivač u svom predgovoru, već su tu stavljene po nalogu biciklista. Tako se sastavljanje *Fame o biciklistima* pripisuje u krajnjoj istanci biciklistima samim.

Da stvari budu složenije, postoji i predanje o dve vrste majstora: negativaca zidara i pozitivaca kovača. Biciklisti nastavljaju tradiciju antiohijskih kovača i njihov je cilj „da utiču na tok istorije i da osujećuju planove zidara“; protiv namera arhitekata bore se „sinergijom umrlih, živućih i budućih bratstvenika“ (Basara 2007: 163).

Fama utvrđuje potpuni nemar biciklista prema svojim spisima, a najvažnji deo „Teologija i biciklizam“ niko nije video u integralnoj verziji. Svi su tekstovi, pa i dokumenti koji se pripisuju Evandeoskim biciklistima, sporni (neodređenog autorstva, fragmentarni, zatamnjenog sadržaja), te nisu svedočanstvo po sebi, već prilika da se u njihovim interpretacijama potvrdi logički sistem tumača. Tako jedini dostupan spis biciklista, „Bazelski pergament“, Herbert Majer uzima kao „dokaz da je red izmišljotina i mistifikacija dokonih duhova [...] tekst je lišen svake duhovnosti“ (Basara 2007: 122).

Tekst ne može biti konačan dokaz o verovanju sekte koja stoji iza njega, jer od toga ko čita tekst (u *Fami* se pojavljuje dihotomija: upućeni/neupućeni)

zavisi kako će biti protumačene u njemu prisutne jezgrovite, metaforične formulacije, čime se snažno naglašava konstruktivistička priroda sveta, u saglasju sa konstruktivističkom epistemologijom postmodernizma (McHale 1992: 2): „sve naše kognitivne operacije, uključujući percepciju su zavisne od teorije: podaci ne postoje nezavisno od teorije koja ih konstruiše kao podatke“ (McHale: 2). Dokazi se premeštaju iz teksta u ličnost, čiji je identitet već snažno doveden u pitanje i jedino što se može dokazati to je da dokaza nema, niti kompetentog suda nad mogućim interpretativnim verzijama.

Pa ipak, to je zbornik radova čijim je autorima, uključujući i priređivača S. B. (autora) sve jasno. Čitalac je fokusiran na mozaičko sklapanje priče o Evanđeoskim biciklistima, ali je priča o njima tek građa posredstvom koje nam se govori o duhovnim istinama. Tako se u svim tekstovima formiraju antagonizmi koji su od izuzetnog značaja za duhovnu poruku romana, iz kojih se razabira kritika usmerena na doba lišeno metafizičkih oslonaca: vreme-večnost, čovek-bog, dečaci-ličnosti, samovolja-volja, sistem-sloboda, slikarstvo-ikona... Te apstraktne kategorije podležu interpretativnoj zloupotrebi, te se u konkretnim konstruisanim narativima o biciklistima prigrabljaju i svojataju na različitim stranama. Međutim, ključne ideje se saopštavaju povodom i posredstvom narativa o biciklistima, a nisu emanacija njihovog učenja, do koga se i ne može stići kroz različito konstruisane priče o njima. Jedna od ključnih ideja je ta da se u čovekovom biću dogodio preobražaj. Već Karlo Ružni, govoreći o konstruisanju istorije, tematizuje inflaciju ljudi, gubitak autentičnosti. *Fama* pledira za duhovnu stranu života, te roman izrasta u snažnu kritiku doba u kome je izgubljena metafizička osnova življenja.

Karlo Ružni je despot i krvnik, mada produhovljen; Jozef Kowalski je bio i student teologije, i anarhista, i komunista i rojalista, pristalica psihoanalize i njen ljuti protivnik, i na kraju vikont. Kako nema stabilnog subjekta, sve te međusobno isključujuće pozicije su maske. Pripadnici Evanđeoskih biciklista nisu markirani vrlinama, pa čak ni određenim brojem svojstava. Iskaz o boravku na Tibetu i suštinskoj promeni Jozefa Kowalskog – vratio se promenjen, toliko da su govorili „kao da je Lazar ustao iz groba“ i ta se promena manifestovala odustajanjem od pisanja – ničim se ne može potkrepiti, a najmanje ponašanjem i daljom sudbinom junaka: autor beleži da se Kowalski već krajem iste godine našao u Evropi i nastavio da piše, čime poriče bilo kakvu trajnost uverenja i karaktera, u duhu apsihološke postmodernističke pozicije.

Ipak, tri su neupitne istine Basarinog romana: istorija i identitet su konstrukcije, a uistinu postoji samo duhovna stvarnost. Budući da o toj *stvarnoj stvarnosti* nestabilan subjekat ne može svedočiti, jer je ispao iz duhovnog poretka, on je određen istorijskim postojanjem/nestvarnošću. Istorija na drugačiji način ne postoji, osim kao naracija, pošto „samo onaj ko nema povest, ima pravo da je piše“ (Basara 2007: 23). Ukratko, „problem bića preobraća

se u problem znanja; to je paranoidna konstrukcija“ (Eisenstein 2003: 146). Karlo Ružni determiniše istoriju pisanjem, pa s pravom tvrdi da nema uzročne veze među događajima u svetu: „Sve je to moj hir“ (Basara 2007: 45). Paranoidna logika preobražava uzrok (nekoherentnost zbivanja u svetu) u posledicu koherentnog plana: hira Karla Ružnog. Istorija je, dakle, fikcija, narativ, odnosno zločinjenje, budući da su jezik i naracija proglašeni savršeno organizovanim zlom. Paranoidni narativ *Fama o biciklistima* nema svrhu da osmišljava postojanje, omogućući pamćenje čoveka i sveta, prenese informacije i objasni njihovu uzajamnu vezu, nego da informaciju proizvede. Međutim, roman koji istoriju sagledava kao konspirativni narativ, u isti je mah, pokazujući privid njenog postojanja, transcendira, i to je onaj značenjski momenat koji Basarin roman izdvaja iz postmoderne poetike.

Antropološka slika Basarinog romana obeležena je fokusiranošću na izgradnju narativa koji simulira smisao, iako ga je potpuno lišen, a „pravljenje lažnog smisla sveta“ (Bran 1999: 45) i traganje iza očiglednog (u onom smislu koji eksplicira Basarin pripovedač Sava Đakonov: „što je neka stvar očiglednija, to je tajanstvenija“ – 123), povezuje psihoanalizu, detektivski roman i izveštaje o biciklistima.

Šerlok Holms i Frojd su dve ključne figure epohe koje u Basarinom romanu simbolizuju prevlast paranoidnog mišljenja. *Fama* sadrži jedini slučaj koji Šerlok Holms nije rešio – a to je slučaj poludelog bicikliste. Predviđajući budući potez bicikliste, čuveni detektiv greši upravo zbog viška analize. Rešavajući slučajeve svojim superiornim analitičkim sposobnostima, veštinom da uvek bude korak ispred, Basarin Holms dodatno interpretira očiglednost i tako omašuje. Grafički predstavljajući kretanje bicikliste, Holms nepogrešivo naslućuje u nedovršenom obliku crtež bicikla. Ali, umesto da počinioča čeka na predviđenoj tački, on iza očiglednog iznalazi njegov pravi motiv: pljačku draguljarnice. Rešenje ovog slučaja nalazimo u pismu Vitolda Kowalskog koji piše sinu da je proslavljao njegovo rođenje tako što je jurio na biciklu po Londonu i pucao u izloge časovničarskih radnji. Basarin Holms „ne veruje u vidljivo“ (Bersani 1990: 181), za njega je „istina uvek ispod površine“ i „vidi povezanost gde drugi vide koincidenciju“ (Davis 2005: 14, 19) – zato je paradigmatičan za paranoidnu svest. Drugu takvu svest u romanu predstavlja Frojd,⁶ otac psihoanalize, čiji psihoanalitički interpretativni model počiva na „paranoidnom aksiomu da ljudski motivi gotovo nikad nisu onakvi kakvi izgledaju“ (Farell 1996: 4). Volja za smislom, opsesivna potreba da se pronikne u dublje značenje, ono što Frojd naziva

6 Prema Farelu, moderna kultura je utemeljena na hermenutici sumnje, koju oličavaju Marks, Niče i Frojd (Farell 1996: 2). Logika, psihologija i retorika paranoje očituje se u Frojdovom intelektualnom doprinosu: iza očiglednog, neposrednog i konfuznog ljudskog ponašanja uvek postoji dublja, svrhovitije sebična i neprijateljska namera koja se otkriva onome ko zna gde da gleda (Farell 1996: 8).

epistemofilijom,⁷ osnova je svekolikog istraživanja, ali i paranoje. Iako se čini da je granica tanka, jer je u sve slojevitijem svetu svaka sumnja potencijalno paranoja, ključna za paranoidno mišljenje je distorzija posmatranog, u cilju njegovog uklapanja u apriorno osmišljen logički sistem. Basara u svom romanu pokazuje da u dobu sumnje, u svetu bez ontoloških temelja, kojeg raznolikim i slojevitim čine brojni efemerni fenomeni, nije moguća naivnost, nesumnjičavost subjekta, jer ga taj svet i tvori.

Na stranicama Basarinog romana nalazi se i Frojdova analiza Ernesta M., napisana po modelu psihoanalitičkih studija slučaja: ona sadrži razlog pacijentovog prijema na kliniku profesora Brojera, anamnezu, utisak o pacijentu, razgovor sa njim i elaboraciju njegovih ideja. Ernest M., koji „uobražava da je član mistične sekte čiji se sledbenici okupljaju u snu“ za oca psihoanalize je „primer povlačenja subjekta u svet sna“ (Basara 2007: 95) i rascepa ličnosti. U tumačenju Ernestovog slučaja, a indikativno je da je iz perspektive psihoanalize reč o paranoičaru, Frojd postavlja dve teze, koje su inače poznate iz njegovog dela, kada je za paranoju tvrdio da ona i *nije problem nego rešenje* (v. Trotter 2001: 102). Prva je ta da pacijent ipak ublažava pretnju koju oseća u svetu, jer je svojim idejama rearanžira u razumljiviji i stoga prihvatljiviji oblik, a druga se odnosi na neupitnu logiku paranoidnog mišljenja („Moram priznati da je Ernest vladao jednom logikom, sličnom onoj Berklijevoj, koju je veoma teško pobijati“ – Basara 2007: 102). Frojdu, međutim, nedostaje uvid u vlastitu logiku, koja takođe operiše jednim brojem apriornih ideja i čitaocu ne može delovati ubedljivije od Ernestove naspram koje stoji. Njihova međusobna suprotstavljenost počiva pre svega na različitom odnosu prema egu: nasuprot svim duhovnim učenjima koja počivaju na odricanju od ega, psihoanaliza počiva na očuvanju ega. S druge strane, pokazuje se relativnost kriterijuma duševnog zdravlja: Frojd zaključuje da bi Ernest, da je rođen u drugom veku, nesumnjivo bio „poštovanja dostojna ličnost“ (Basara 2007: 102). Ispostavlja se da je Ernest M. na klinici, a Frojd njegov lekar, samo zato što pripadaju dvadesetom veku, u kome je Frojdova paranoidna logika prihvaćena kao naučni aparat, a Ernestova duhovna orijentacija proglašena obuzetošću „deluzijama svetosti i uzvišenosti“ (Basara 2007: 98). Uostalom, važno mesto je pripalo Frojdu (ali i Šerloku Homsu, kojeg pominje i prepisivač „Rukopisa kapetana Kvinsdejla“) i stoga da se pokaže status duhovno orijentisanog pojedinca u dvadesetom veku: to je status izopštenika, kome je mesto u zatvoru⁸ ili u ludnici.

Potkopavajući logiku detektivske priče i psihoanalitičkog diskursa Basara pokazuje da je Hrist nemoguć u svetu posle psihoanalize: Frojdiv koncept je

7 N. Bran podseća na Frojdiv koncept epistemofilije (želje za znanjem), kao i Bruksov opis epistemofilije kao osnove svekolike intelektualne aktivnosti (v. Bran 1999: 49).

8 Brojni biciklisti prolaze kroz proces isleđivanja: začetnici sekte su dovršili na lomači, Vitold Kowalski je isleđivan, a u zatvoru borave Jozef Kowalski i Čulaba Čulabi.

lišen mogućnosti da pojmi duhovnu stvarnost. Ukoliko član mistične sekte *uobražava* da se sledbenici okupljaju u snu, onda je prostor mogućeg sužen, a u knjizi u čijem podtekstu stoji mnogo novozavetnih ideja i ideja pravoslavne teologije,⁹ nemoguće je ne osetiti aluziju na ono što bi potencijalno kazala psihoanaliza da je svojim metodama podvrgla čoveka koji *uobražava* da je Sin Božiji. Jedan od autora *Fame*, Jurgis Baltrušaitis, zaključuje: „Lako je pretpostaviti da bi danas Buda bio uhapšen zbog prosjačenja, a Isus bi, zbog svojih parabola o vaskrsenju mrtvih, bio zatvoren u ludnicu“ (Basara 2007: 128–9). Zato Basara proglašava psihoanalizu zvaničnom ideologijom Velike ludnice (države): paranoidni pogled na svet je postao naučni metod; ponašanje dobro prilagođene ličnosti, kako tvrdi Frojd, jedan od najvažnijih intelektualaca 20. veka, podrazumeva traženje i nalaženje opravdanja za postupke ega (Basara 2007: 102), a slepilo za duhovnu stvarnost, kako dalje zaključuje autor, rađa solipsizam: „*svako će imati svoju sliku*“, tvrdi Karlo Ružni (Basara 2007: 51), a to se realizuje u projektu Velike ludnice o kojoj piše L. Loentze: „svaki građanin će u svojoj sobi držati na zidu svoju sliku [...] U Velikoj ludnici svako će biti objekat sopstvenog obožavanja i vlasnik svog straha“ (Basara 2007: 352).

Pošto pred sobom ima jedan broj ideja Evanđeoskih biciklista koje se stalno ponavljaju (razbijanje satova u ratu protiv vremena, okupljanje članova sekte u snu, napuštanje ega kako bi se ostvarila ličnost koja ne umire) i koje ponovo su sreće u Ernestovoj priči, čitalac se uverava u promašenost Frojdovog tumačenja junakove „egzistencijalne nesigurnosti“:

„Onaj ko nema oca, nema objekat s kojim bi se identifikovao; između njega i predaka (istorije) zjapi prazan prostor – ništavilo; svi koji mu prethode mrtvi su i on svoje postojanje doživljava kao akt izdaje. Stoga i piše stihove: 'Kad zaspiš, umri za svet.' Tu se uklapa i njegova netrpeljivost prema vremenu, simbolizovana razbijanjem satova. Međutim, to nije pobuna protiv vremena u kome nestajemo nego protiv vremena u kome *trajemo*“ (Basara 2007: 104).

Antidot paranoi je uvid u krhkost vlastitog identiteta, što znači da je problematičan identitet čoveka dvadesetog veka učinio paranoidni narativ dominantnim.

„[...]Sine[...], govori otac Jozefu Kowalskom, [...]moraš biti paranoik da ne bi bio paranoik. Na ovom svetu svak progona svakoga, a svi zajedno progone proroke. Ali u jednom momentu moraš zaustaviti paranoju: u momentu kada shvatiš da ti, koji si proganjen, uopšte i ne postojiš. U tom momentu si spasen[...]“ (Basara 2007: 286).

9 Pre svega, razlikovanje mrtvih i živih prema duhovnom statusu („ostavi neka mrtvi ukopavaju svoje mrtvace – *Jevanđelje po Mateju*, 8: 22), vremena i večnosti, sam pojam Ličnosti je u vezi sa učenjem kapadokijskih otaca, greh solipsizma, okretanje od sveta („Kad biste bili od svijeta, onda bi svijet svoje ljubio; a kako nijeste od svijeta, nego vas ja od svijeta izbrah, zato mrzi na vas svet“ – *Jevanđelje po Jovanu*, 15: 19).

Tu je Basara u saglasju sa brojnim teoretičarima koji povezuju postmodernizam i paranoju (Lakan, Tereza Brenan, Dž. A. Fližer, Timoti Meli),¹⁰ kao i paranoju i postmodernistički konstruisan identitet (v. O'Donell). Uostalom, paranoja je kao tema učestala upravo u postmodernom romanu (v. Bran, O'Donell, Trotter). *Fama* dijagnostikuje stanje istorijskog subjekta, čiji je identitet kulturnološki (a ne ontološki) zasnovan.

Motivi poznavanja budućnosti i nepouzdanosti identiteta, prisutni već u „Povesti o mom kraljevstvu“, u svim tekstovima zbornika se dalje produbljuju, pojašnjavaju, nijansiraju. Ako kultura produkuje identitet, onda ona produkuje i iskustva: a ako iskustvo nije lično nego isposredovano, pitanje agensnosti tog iskustva drži čoveka našeg vremena u stalnoj sumnji. Paranoidna naracija je sveobuhvatna i obujmljuje ključna pitanja epohe: istorijsko (ne)postojanje je neizbežno protkano mrežom paranoidnih odnosa i stoga je spasenje izlazak iz istorije. Iako u *Fami*, koja postavlja pitanja i razgrađuje ih iznutra, nema konačnog odgovora na tajnu biciklista, u poretku rukopisa ipak ima sistema: čitalac je vođen lažnom intrigom (priroda i smisao biciklističke sekte), na koju ne može naći odgovor u romanu, ali se posredstvom lažne intrige unosi interpretacija u haotičnost sveta: sve je posledica bogootpadništva. Autor/priređivač je prvi paranoidni čitalac konstruisanih narativa, koji potvrđuje što i oni: ništa nije onako kako izgleda da jeste.

Fama o biciklistima govori o ispadanju čoveka iz teološkog poretka sveta, koji je započet s vremenom renesanse. Utvrđivanje te početne tačke desakralizacije sveta poznato je iz literature, a Basarina je novina to što, prikazujući potpunu nekoherentnost i prevlast proizvoljnosti u desakralizovanom svetu, ne smešta u prošlost nekakvo zlatno doba (uostalom, Karlo Ružni kazuje da je „renesansa“ njegov neologizam). Zlatno doba je, kako sledi iz *Fame*, uvek moguće, u duhu, ali čovek nema svest o prirodi vlastite egzistencije, pa veruje u stvarnost činjenica, a ne duhovnog doživljaja. Zato je ključna razlika među ljudima svest o tome da nisu autentični, zato je nezadovoljstvo sobom osnova promene i boljitka.

Postojanje duhovnih sila, spiritualna realnost, odnosno realnost ličnosti, shvaćene u duhu pravoslavne teologije, to je izneverena stvarnost na čijem mestu figurira pseudostvarnost, hamvaševski realitet,¹¹ i njemu proporcionalan lik

10 Mada su Ihab Hasan ili Frederik Džejmson postmodernizam povezivali sa šizofrenijom (Hasan je modernizam povezivao sa paranojom), oni su imali na umu fragmetisani postmoderni subjekat, pa se terminima *paranoja* i *šizofrenija* služe u kliničkom smislu (v. Bran 1999).

11 U svojoj *Teoriji romana* Hamvaš razlikuje stvarnost i pseudostvarnost, koju je nazvao realitet. Realitet služi održavanju „potrebne atmosfere za Velikog inkvizitora, kao pretpostavke za odgajanje jedne vrste ljudi i njen procvat“ i svi koji se „suprotstave ovom realitetu i pribave saznanje o stvarnosti koja je iznad toga prisiljeni su da budu Don Kihot“, koji zna da njegova stvarnost vetrenjača nije stvarnost, ali je „neizmerno bliža pravoj stvarnosti“ nego realitet (Hamvaš 1996: 12).

čoveka ispražnjenog identiteta, kojeg definišu samovolja, proizvoljnost i čvrsta vezanost za prekomernu interpretaciju, kojom se probija do personalne naračije, zadobijajući tako čvršće individualne obrise, osećanje lične moći (koja je pseudomoć) i svoje mesto u paranoidno strukturiranom univerzumu. Paranoja je „poslednje izbeglištvo identiteta toliko svesnog da je sam po sebi konstrukt“, „poslednja epistemologija, konačna forma ljudskog znanja pre no što znanje pređe u informaciju“ (Donell 2000: 9).

Tekstovi okupljeni u *Fami* pripadaju vremenskom rasponu od 7 vekova (najstariji je rukopis Karla Ružnog s polovine 14. veka) i pouzdano utvrđuju da je u svim vremenima bilo pojedinaca koji su bili izvan sistema, subverzivni i okrenuti duhovnosti. Čitava „istraga“ o sekti ne vodi pouzdanom saznanju o njima, ali se posredstvom te istrage kazuje o čovekovom ogrešenju o duhovnu stvarnost, što i jeste ključna istina Basarinog romana. *Fama o biciklistima* je proročka knjiga, pre svega zato što smeru na buđenje čitaoca za duhovnu realnost.

IZVOR

Basara 2007: Svetislav Basara. *Fama o biciklistima*. Beograd: Dereta.

LITERATURA

- Bersani 1990: Leo Bersani. *The Culture of Redemption*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Bran 1999: Nicol Bran. „Reading Paranoia: Paranoia, Epistemophilia, and the Postmodern Crisis of Interpretation“. *Literature and Psychology*, 45, 1–2, 44–62.
- Davis 2005: Mike Davis. *Reading the Text That Isn't There: Paranoia in the Nineteenth-Century*. New York, London: Routledge.
- Eisnestein 2003: Paul Eisenstein. „History as/and Paranoia. David Grosman's *See Under: Love*“. *Traumatic Encounters: Holocaust Representation and the Hegelian Subject*. New York: State University of New York Press, 143–182.
- Farell 1996: John Farell. *Freud's Paranoid Quest: Psychoanalysis and Modern Suspicion*. New York, London: New York University Press.
- Farell 2006: John Farell. *Paranoia and Modernity: Cervantes to Rousseau*. New York: Cornell University Press.
- Freeman–Freeman 1998: Daniel Freeman, Jason Freeman. *Paranoia: the Twenty-first Century Fear*. Oxford: Oxford University Press.
- Хамваш 1996: Бела Хамваш. *Теорија романа*. Прев. Сава Бабић. Београд: Студентски културни центар.
- Kantor 2004: Martin Kantor. *Understanding paranoia: a guide for professionals, families, and sufferers*. London: Praeger.
- Liotar 1998: Žan-Fransoa Liotar. *Postmoderno stanje*. Prev. Frida Filipović. Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo.

- McHale 1992: Brian Mc Hale. *Constructing Postmodernism*. London, New York: Routledge.
- O'Donnell 2000: Patrick O'Donnell. *Latent Destinies: Cultural Paranoia and Contemporary U. S. Narrative*. Durham and London: Duke University Press.
- Sims 1989: Andrew Sims. *Symptoms in the Mind: an Introduction to Descriptive Psychopathology*. London: Baillière Tindall.
- Trotter 2001: David Trotter. *Paranoid modernism: literary experiment, and the professionalization of English society*. New York: Oxford University Press.

Jasmina M. AHMETAGIĆ

PARANOID NARRATIVE OF SVETISLAV BASARA:
THE FAME ON CYCLISTS

SUMMARY

Basara's novel *The Fame on Cyclists* takes up a unique position in Serbian literature: paranoid narrative is appeared in it as universal anthropological response to discontinuity of existence and feeling of the personal emptiness. Nevertheless, on paranoid narrative of *The Fame on Cyclists* we are talking in one important sense: we are showing how Basara's novel is directed on the awakening of paranoid awareness of the readers. The novel forms and constantly betrays reader's horizon of expect, frustrates reader's interpretative effort, which it constantly directs it to. By the novel's structure Basara directed reader's effort toward penetrating into unifying meaning which is to be found in the depth of different story versions on cyclists, toward the search for the sense behind the evident one, which is analogue to the activity being found in all personal narratives the novel was made of, and which are the example of paranoid style of thinking. The epoch is, as Basara shows, marked with the excessive interpretation, the dominance of theoretical thinking, but in spite of that, none may be either stable or explained, since each narrative reveals only the own constructs.

By undermining of the logic of detective story and psychoanalytical discourse, Basara shows that Christ is impossible in the world after psychoanalysis as he shows that spiritually-oriented individual in the 20th century got the status of outlaw, whose place is in madhouse or in prison. The reader is led by a false intrigue (nature and sense of bicyclist sect), to which the answer in the novel cannot be found, but by means of false intrigue the chaotic of the world is interpreted: all is the consequence of god-heretic. Author/editor is the first paranoid reader of constructed narratives, which confirms what others do: nothing is what it looks like. The whole „investigation“ on the sect lead to a reliable knowledge on them, but by means of that investigation it is said to man's sin on spiritual reality what is considered to be the crucial truth of Basara's novel.

Key words: Svetislav Basara, *The Fame on Cyclists*, postmodernism, paranoia, paranoid narrative, interpretation, ontological poetics, destabilized subject, the era of doubt.